

**GÁBOR DÉNES: TALÁLJUK FEL A JÖVŐT!
 NOVOFER ALAPÍTVÁNY, BUDAPEST, 2001.**

Takács Dániel: Melyik jövő valóságos?

„A tanári kar lényegi akaratának rá kell ébrednie a tudomány lényegét illető tudás egyszerűségére és tágasságára, s e tudatban meg is kell erősödnie. A diákság lényegi akaratának a tudás legmagasabb világosságát és fegyelmét kell magára kényszerítenie, s a népre és annak államára vonatkozó együttes tudást a tudomány lényegébe követelő és meghatározó módon bele kell formálnia. Mindkét akaratnak mindkét oldalról harcba kell állítania magát. Minden akaratú és gondolati képességnek, a szív minden erejének és a test összes jártasságának a harc által kell kifejlődnie, a harcban kell fokozódnia, és harcként kell megőrződnie.”

— | MARTIN HEIDEGGER | —

„Aranyifjainkat saját választásuk alapján be kellene sorozni a szén- és rézbányákba, tehervonatokra, halászhajóflottákra decemberben, mosogatóra, ruhamosásra és ablakmosásra, utépítésre és alagútúrásra, öntödébe és kazánokhoz és a felhőkarcolók állványzatára, hogy kiüzzük belőlük a gyerekességet, és hogy a társadalomba egészségesebb vágyakkal és józanabb elvekkel jöjjenek vissza. Megfizetnék a véradót, kivennék a részüket a természettel folytatott ősi háborúból; büszkébben taposnák lábukkal a földet, a nők magasabbra értékelnék őket, jobb apái és tanítói lennének a következő generációknak.”

— | WILLIAM JAMES | —

A fentebbi két idézet közül az egyiket (W. James) részben Gábor Dénes is idézi a *Találjuk fel a jövőt!* című könyvében, a másikkal feltehetően semmiféle közösséget nem vállalna.¹ Nem is áll szándékomban azt sugallni, hogy az idézetek pontosan ugyanarról a dolgról szólnak, hiszen amíg Heidegger 1933-as beszéde a Führer és a nemzetiszocializmus ideológiája iránti lojalitással kacérkodik, addig James felolvasásában a pacifizmus leendő útjain töpreng,

szellemi alapot nyújtva ezzel a hatvanas években útjára induló Béke Hadtestek mozgalmának. Továbbá James előadása egy évtizeddel azelőtt hangzott el (1906), hogy az Amerikai Egyesült Államok szakított addigi elszigetelődesi politikájával és világhatalmi tényezőként lépett színre, háborúk sorozatának résztvevőjeként, s teszi azt mind a mai napig. Ellenben Heidegger a totális háború előszobájában és baljóslatú sejtelmében mondott beszédet

¹ Gábor Dénes könyvéről a 2013-as *Találjuk fel a jövőt!* Középiskolai Ösztöndíjpályázatról készült beszámolóhoz kapcsolódva készült az írás. (A szerk.)

a freiburgi egyetemen, amely háború után a darabokra szakadt Németország ötven évre deklaráltan kivonult mindenféle háborús konfliktusból. E két idézett szöveg tehát egymástól eltérő történelmi körülmények szülötte. Mégis a felvetődő probléma, amire válaszolni szeretnének, a két esetben nagyon hasonló. Mihez kezdhetünk azzal a történelmi jelenséggel, hogy a 19. század végén az iparosodó államokban a társadalom magasabban iskolázott rétegei feszültséget kezdtek el érezni aközött, amit saját kultúrájukként tiszteltek és aközött, amit ez a kultúra valóságosan képes volt biztosítani szociálpszichológiai élményvalóságként. Ennek egyik főbb aspektusa a kapitalizmus és a polgári intézményrendszer meggyökeresedése, amelynek következtében a munka mechanizálódott, a társadalmi érintkezések és viszonyok pedig – Marx terminológiájával – eldologiasodtak, s feudális alá-fölérendeltséget a termelésben elfoglalt elvont viszonyrendszer váltotta fel. A másik, és ezzel összefüggő fontosabb aspektus az volt, hogy bár úgy tűnt, a természettudományok egyre inkább kiszorítják a vallásos világmagyarázatokat, ezzel együtt mégsem voltak képesek olyan életmintával szolgálni, amely túllépett volna a keresztény morálon. Természetesen sokan voltak olyanok, akik semmi kivetnivalót nem láttak az iparosodásban és intézményesülésben, s a tudomány és a vallás között sem láttak számottevő konfliktust. Néhányan viszont „eltespedésről”, politikai, erkölcsi apátiáról és a közösségek széthullásáról beszéltek, és nyilvánvalóan ezek a csoportosulások – némi darwini ösztönzésre – kezdtek úgy tekinteni a háborúra és a harcra, mint amelyek felkeltik az emberben szunnyadó életenergiákat, újraszervezik a közösségeket, és a kultúra és ember kapcsolatát ismét közvetlenné teszik. Ennek a diskurzusnak igen tág skálája volt. Heidegger beszédében a harc lenne az a tevékenység és perspektíva, amelyben a tudomány és az ember ismét

visszahelyezheti magát „saját lényegébe”. A harc univerzális metafora, hiszen a lét a harcban és a harc által tárja fel egyszerűségét és nagyságát, vagyis önmagában vett értékeit, azokat az értékeket, amelyek az ittlét munkáját megneemesítenék. William James pedig előadásában éppen azok ellen folytat polémiát, akik az Egyesült Államok követendő politikájaként háborúkat sürgetnének. Akár a csendes-óceáni japán terjeszkedésre adott válaszlépésként, akár Dél-Amerika befolyási övezetté alakításának céljából. James kompromisszumot ajánl: háborút ugyan, de háborút a természet ellen. Olyan háborút, amely megőrzi a háborúban nélkülözhetetlen erényeket, engedelmességre és keménységre szoktat, ugyanakkor nem tesz érzéketlenné és kegyetlenné. Ezt a kompromisszumot akár ma is elfogadhatnánk. Van azonban két egymással összefüggő dolog, amit egyik gondolkodó sem láthatott előre. Az egyik a tudományos kutatás üzemszerűvé válása, a tudomány kommercializálódása, a másik pedig ezzel összefüggésben a technikának a társadalmi valóságra gyakorolt hatása. Gábor Dénes ezt a következőképpen foglalja össze: „*Mindezidáig az ember a természettel állt szemben, mostantól a saját természetével fog szemben állni.*” (114. o.) A mondat első olvasásra paradox és közhelyeszerű belátásként hathat, mégis tömören fejezi ki az emberi kultúráknak azt a fordulót, amely a háború fogalmának értelmét is megváltoztatja. Miközben azok fölött a fejlemények fölött töprengünk, amelyek eljuttatnak az idézett mondat megfogalmazásához, nyilvánvalóvá válik, hogy pontatlanul járunk el, ha a háború fogalmának jelentéstartományában nem tételezünk fel legalább két radikális szakadást, s nem különböztetjük meg egymástól a totális nukleáris háborút és a taktikai háborút, ezen túl pedig nem választjuk szét a törzsi háborút a kísérleti háborútól. A felosztás – bár némiképp heurisztikus – azt hivatott kifejezni, hogy

az atombomba és a fejlett hadigépezetek óta a háború többé nem lehet az ember képességeinek mozgósítása és kiélézése, férfias erőneinek egybegyűjtése. Következésképpen a harc metaforája nem lehet a jelenlét nemességének és nagyságának hordozója. Mivel ha valójában az lenne, azzá válna, az akarna lenni, akkor az emberiség kerülne veszélybe. Vagyis az atombomba óta van valami irreális minden háborúban, a biológia és a genetika forradalma óta van valami irreális társadalmi viszonyainkban és politikai rendszerünkben,

a mezőgazdasági és ipari technológiák fejlődése és fejlettsége mellett van valami irreális minden, a társadalomért végzett emberi munkában. Huxley

Szép új világának zsenialitása éppen abban a megérzésben áll, hogy az utópia világa egy történeti-logikai következtetés számára reálisabb, mint maga a valóság. S az pedig Gábor Dénes éleslátására vall, hogy Huxley megérzését komolyan vette, és könyvét – ha áttételesen is –, de tulajdonképpen annak szentelte, hogy miképpen kezelhetnénk ezt az intellektuális dilemmát.

Gábor Dénes 1963-ban megjelent könyv terjedelmű esszéje csak 38 évvel később, 2001-ben jelenik meg magyarul. Meglehetősen késve érkezett tehát a magyar olvasókhöz. Ezt a késést és a megjelenés módját, vagyis, hogy a könyv lényegében nem került kereskedelmi forgalomba, méltánytalanok éreztem a szerző és a mű kvalitásaihoz mérve. Ugyanis a *Találjuk fel a jövőt!* nem pusztán egy mérnök-feltaláló monológja, hanem egy széles látókörű reflexió a korról, amelyben írókon – Huxley, Anatole France, H. G. Wells, Koestler – kívül megjelennek filozófusok – Bertrand Russell, Lewis Mumford, Karl Popper, Freud, William James – és közgazdászok is – Keynes, Ricardo, Marx. Ez persze nem változtat azon a tényen,

az utópia világa egy történeti-logikai következtetés számára reálisabb, mint maga a valóság

hogy – mivel az esszében a közeljövőre vonatkozó következtetésekről van szó – azóta a gondolatmenetek már szükségképpen vesztek érvényességükből.

A Gábor Dénes által „trilemmának” nevezett globális problémaegyüttes – túlnépesedés, nukleáris háború, „tétlen kényelem korszaka” – közül az egyik, vagyis a hidegháború nukleáris fenyegetése ma már, a történelem alakulása következtében, nem jelenvaló. Bár hozzá kell tenni: a nukleáris fenyegetés teljes egészében nem tűnt el.

A következő problémáról, amit a szerző „a tétlen kényelem korszakának” nevez, s amelyet talán a legfenyegetőbb problémának lát, így nyilatkozik: *„Egyedül*

a tétlen kényelem korszaka éri az embert lélektanilag felkészületlenül. A mindenki számára adott kényelem és tétlenség teljesen új az emberiség történetében.” (12. o.)

Gábor Dénes szerint az eljövendő „tétlen kényelmet” az okozza majd, hogy a technológiai fejlődés következtében a társadalomnak egy szűk, szakképzett és dolgozó rétege képes lesz eltartani a társadalom többi részét, destruktív tunyaságra ítelve ezzel a többséget. Azóta talán mondható, hogy bár a szerzőnek a technológiai haladás léptékéről helyes meglátásai voltak, mindenképpen alábecsülte a szolgáltatói iparágakban rejlő gazdasági potenciált, és a fogyasztásorientált gazdaságok különböző „trükkjeit” a szükségletek generálásában. Jellemző például, hogy az ipari-mezőgazdasági termelésben közvetlenül részt nem vevő munkaerőt csak mint „aktatologátokat”, mint fölösleges „bürokratákat” tudja elképzelni. A fogyasztói társadalom alapvetően nyugati jelenség, de a gazdasági periféria térségeiben is megfigyelhető, hogy a tétlenség és a munkanélküliség oka nem annyira az iparosodás, hanem inkább éppen a késleltetett iparosodás és a technológ-

giai fejlődésben való visszamaradás. A túlnépesedés viszont valóban akut problémának tekinthető. Nem szabad elfelejteni, hogy amíg 1963-ban még hárommilliárd ember élt a Földön, most közel hétmilliárd. Gábor Dénes meglátása szerint, ha nem akarjuk, hogy a jövőben egy túlszűfolt és egyre feszültebb világban éljünk, előbb vagy utóbb, de szükségünk lesz általános népesedésszabályozó programokra. Nos, úgy tűnik, hogy egy túlszűfolt és egyre feszültebb világban élünk, ahol az édesvíz immáron politikai-stratégiai kérdés, ahol egyre nagyobb szükség mutatkozik arra, hogy az egyetemes emberi jogokat ökológiai jogokkal bővítsük ki. Ugyanakkor a népesedésszabályozást, bizonyos magasan bürokratizált, keleti típusú társadalmaktól (Kína) eltekintve, általánosan nem alkalmazzák. Hogy ennek milyen okai vannak, elsősorban a „harmadik világbeli” államokban, azt most lehetetlen volna részletezni. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy Gábor Dénes olyan mérvű társadalmi tervezést lát szükségesnek, amely ma nemcsak bürokratikus, hanem etikai falakba is ütközne. Alkalmazná például az eugenikát, mégpedig olyan formában, hogy a magasan iskolázott és egészséges párok számára több gyermeket engedélyezne, mint az alacsonyán iskolázottaknak. Továbbá víziója szerint a jövő társadalmában a „nem átlagos emberek” dolgoznának keményen és valóságosan azért, hogy az átlagos emberek nagy tömegei egy kis „terápiás munka” és „terápiás oktatás” mellett a szórakozásnak és az emberi interakciók, s a család teremtménye gondtalan boldogságnak éljenek. A vízió figyelemreméltó eleme, hogy az „átlagos emberek” széles csoportjának nőies értékei mellett ott lennének a (kvázi istenszerű) „nem átlagos emberek” (hagyományosan) férfias foglalatosságai, a feltalálás, az alkotás és a tervezés. Ez a csoport – ha jól érttem –, főként technokratákból állna, legyenek ezek orvosok, jogászok,

mérnökök vagy tudósok. Vallásuk az intelligens tervezettség elmélete lenne, s munkájukat úgy végeznék, mint az istenek: minden külső kényszer nélkül, pusztán az alkotás belső öröme és az emberiség nagyobb boldogsága kedvéért. A mára tekintve ezen jóslatok többsége még most is science-fiction-nek tekinthető, s egyelőre úgy néz ki, hogy nem állják meg a történelem próbáját. Azonban még abban az esetben is, ha látjuk, hogy manapság mennyire másképpen, más irányba mennek a dolgok, fel kell figyelniük arra, hogy utópisztikusságában is mennyivel realisabb az, amit Gábor Dénes mond, annál, mint amit ma realisnak gondolunk. Hiszen nem úgy van-e egyre inkább, hogy a mérnökök és tudósok seregeinek üzemszerű munkáján kívül a többi munka pusztá reprezentációvá és esztétikai mázzá válik, amely annak érdekében feszül rá a dolgokra, hogy elfedje a realitást, azt, hogy a tudomány és a technológia felszámolja az emberi természetet? Nem lehet, hogy ténylegesen csak a mérnökök dolgoznak, mert ők találják fel a gépeket? Gábor Dénes az „írásstudók új áruólinak” nevezi azokat a művészeket, akik szembefordulnak a jövővel, s pesszimizták a jelenkori folyamatokat illetően. Ő ezzel szemben egy olyan művészetet sürget, amely nem az élet árnyoldalaiból és a pesszimizmusból meríti az ihletet. Szerinte ugyanis hiába ítélnék el a fejlődést, azt úgysem lehet megállítani. Az egyetlen reális megoldás tehát, ha az élére állunk. Eredetileg, Julien Benda szerint, az „írásstudók árulása” éppen azt jelentette, hogy a szellem embere feladta azt a két lépés távolságot, amelyet korábban a társadalmi változásokkal szemben fenntartott. Gábor Dénes könyvét olvasva keserű szájízünk csak attól maradhat, hogy nem tudjuk meg, miképpen lehetne optimista az, aki nem mérnök? Higgyen a mérnökökben és nevelje a gyerekeit mérnököknek? Lehet, hogy ez az egyetlen megoldás.